

7. Леміжанська О. Трансформація органів місцевого самоврядування : від Тимчасового уряду до Української Держави (березень 1917 – грудень 1918 рр.) / О. Леміжанська // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Збірник наукових статей / Головний редактор В.Ф. Верстюк. – Вип. 7. – К. : Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 163–176.
8. Зеленюк І.С. 1917 рік на Поділлі / І.С. Зеленюк. – Львів : Каменярь, 1966. – 167 с.
9. Матвієнко Т.О. Земства України в контексті процесу формування інституту комісарів тимчасового уряду в березні – травні 1917 року / Т.О. Матвієнко // Історична пам'ять. – № 1. – Полтава, 2010. – С. 87–95.
10. Гвоздик В.С. Земства України в умовах революційних потрясінь 1917 року / В.С. Гвоздик // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип. XXIX. – Запоріжжя, 2010. – С. 98–105.
11. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис : Монографія / В.Ф. Солдатенко. – К. : Либідь, 1999. – 976 с.
12. Кабытова Н.Н. Власть и общество российской провинции в революции 1917 года : Учебное пособие / Н.Н. Кабытова. – Самара : Изд-во «Самарский университет», 2002. – 324 с.
13. Нариси історії Української революції 1917–1921 років : у 2 кн. / редкол. : В.А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наукова думка, 2011. – Кн. 1 / В.Ф. Верстюк (керівник) [та ін.]. – 2011. – 387 с.
14. Завальнюк О.М. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. / О.М. Завальнюк, В.Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 220 с.
15. ЦДАВО України, ф. 2520, оп. 1, спр. 5, 66 арк.
16. ЦДАВО України, ф. 2520, оп. 1, спр. 7, 33 арк.
17. ЦДАВО України, ф. 2520, оп. 1, спр. 2, 295 арк.
18. ЦДАВО України, ф. 2520, оп. 1, спр. 13, 253 арк.
19. ЦДАВО України, ф. 2520, оп. 1, спр. 15, 6 арк.

Лопатовский Ю.Н. ФОРМИРОВАНИЕ КОМИТЕТОВ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ПОДОЛЬСКОМ СЕЛЕ ПОСЛЕ ФЕВРАЛЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1917 ГОДА

Рассмотрен процесс формирования исполнительных комитетов общественных организаций в Подольском селе после Февральской революции 1917 г., проанализированы их права и обязанности. Определена специфика, особенности их создания на низовом уровне, отношения с другими органами, место и роль в системе местного самоуправления. Рассмотрены планы и отношение Временного правительства к исполнительным комитетам общественных организаций, его влияние на процесс формирования данных органов.

Ключевые слова: комитеты общественных организаций Подолья, права, обязанности, революция, Временное правительство, инструкции.

Lopatovskiy J.M. THE FORMATION OF THE COMMITTEES OF PUBLIC ORGANIZATIONS IN THE PODILLIA VILLAGE AFTER THE FEBRUARY REVOLUTION OF 1917

The process of the formation of the Executive committees of public organizations in the Podillya village after the February revolution of 1917, their rights and duties have been analyzed. The specificity, the features of their creation at the local level, their relations with other bodies, place and role in the system of local self-government have been considered, as well as the plans and attitude of the Provisional government to the Executive committees of public organizations and its influence on the process of formation of these bodies.

Keywords: committees of public organizations of Podillia, rights, duties, revolution, Provisional government, instructions.

УДК 94 (477) «1921/1928»

А.О. Сидоренко

ЗМІНИ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ ПОДІЛЛЯ ПІД ВПЛИВОМ ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У РОКИ НЕПУ

У статті досліджується питання зміни соціальної структури населення Поділля під впливом формування радянської ідентичності у роки НЕПу (1921–1928 рр.), а саме збільшення робітничого класу як соціальної бази підтримки свого режиму.

Ключові слова: Поділля, НЕП, більшовики, радянська влада, робітники, пільги, «непмани».

Потреба отримання достовірної інформації про хід та наслідки соціально-економічних і громадсько-політичних перетворень 1920-х рр. в Україні визначає підвищену увагу до особливостей розвитку різних її регіонів. Однак аналіз існуючого наукового доробку із зазначеної проблематики свідчить, що в історичній літературі місцевий матеріал залучається переважно з ілюстративною метою, а регіональні особливості розчиняються в загальноісторичному контексті. Водночас на Поділлі існували досить відмінні від інших частин України специфічні риси впровадження, становлення й розвитку нової економічної політики. Таким чином, актуальність теми зумовлена необхідністю аналізу та узагальнення регіональних особливостей як сукупності складових, які відтворюють цілісну картину впливу НЕПу на формування соціального складу населення в загальнодержавному масштабі.

Використані у дослідженні джерела становлять матеріали фондів Державного архіву Вінницької області (ДАВО). Їх вивчення дало можливість розкрити суть політики більшовиків у роки НЕПу, динаміку формування соціального складу населення Поділля, здобутки і прорахунки влади під час впровадження різних заходів нової економічної політики. Документи справ цих фондів містять, окрім офіційної думки, цінну, часто непересічну, позалаштункову інформацію. Праці С.Л. Трухманової [1], Д.С. Гриня [3], С.В. Кульчицького [5], Г.В. Єфіменка [8] містять фактичний матеріал статистичних даних та основні документи, як вплинули на формування соціального складу населення Поділля у роки НЕПу. Адже впровадження нової економічної політики сприяло пошквалюванню розвитку усіх галузей народного господарства України, відкрило нові перспективи та суттєво змінило соціальну структуру її населення.

Тому розгляд змін кількості та складу мешканців Поділля дозволяє простежити наслідки втручання більшовицької влади у процеси соціального розвитку, а саме розширення населення на вигідні для неї соціальні групи.

У 1923 р. у Вінниці вже існувало 46 диференційованих груп та прошарків населення, які розрізнялися за основними видами занять. Однією з найбільших соціальних груп міста були державні службовці. За даними міського перепису 1923 р., їх у Вінниці нараховувалося 5 161 чол., серед яких службовців міської адміністрації та органів суду було 561 чол., обліково-контролюючого персоналу – 857 чол., культурно-освітнього – 507 чол., медичного – 466 чол. тощо. Зазначимо, що до державних службовців у 1923 р. відносились і працівники зв'язку, які іменувались тоді «працівниками народного зв'язку» [1, с. 75].

Наступною соціальною групою, що вирізнялася серед жителів міста своєю зростаючою чисельністю та ідеологічною увагою з боку влади, були представники робітничого класу. За допомогою комуністичної ідеології пролетаріат у цих умовах отримує нове соціальне обличчя – політично свідомого, згуртованого навколо партії класу. Потрібно підкреслити, що у зв'язку з швидким розвитком різних галузей промисловості міста зростає і його чисельність. Якщо на 1923 р. робітників різного профілю нараховувалося 3 670 чол., то на початок 1930-х рр. Вінниця виявляє тенденцію стати осередком робітництва, якого налічувалося вже 15 000 чол. [1, с. 79].

Зростання чисельності робітників на Поділлі було також результатом політики влади, що намагалася таким чином збільшити соціальну базу підтримки свого режиму. У доповіді на VIII Подільській губернській партійній конференції у липні 1922 р. вказувалося, що Подільська організація КП(б)У є організацією немісцевого походження [2, арк. 54]. Переважна частина її сформувалася за рахунок демобілізованих червоноармійців тих військових частин, що приходили «будувати радянську владу». Таким чином, подільська комуністична організація має більш ніж 50% робітників у своєму складі, хоча повинна була б бути селянською [2, арк. 54].

Враховуючи, що на підтримку селянства більшовики не могли розраховувати, їм лишалося зміцнювати місцевий пролетаріат. Ще з початку 20-х рр. постановою Ради праці та оборони РРФСР від 28 лютого 1921 р. «Про поліпшення постачання робітників» їм гарантувалися пільги.

Це відбувалося якраз тоді, коли на півдні України панував голод 1921–1923 рр., а регіони України забезпечували голодуючих Поволжя. Х з'їзд РКП(б) (8–16 березня 1921 р.) дав настанову на припинення декласування робітничого класу. На засіданні пленуму Подільського губкому КП(б)У відзначалося, що незважаючи на нечисленність та декласованість пролетаріату Поділля, він має бути збережений та повинен стати підпорою партії [2, арк. 9].

Була підвищена зарплата робітникам, скасована зрівнялівка, встановлена залежність між продуктивністю праці та її оплатою. Натуральне преміювання поступово переводилося в суто грошове. Соціальний статус категорії робітників підвищується.

У січні 1921 р. РНК РРФСР видає декрет про скасування плати робітників та службовців за житло, користування водопроводом, каналізацією, газом, електроенергією та лазнями, про соціальне забезпечення. Навесні 1921 р. приймається постанова Ради праці та оборони («РПО») про забезпечення робітників взуттям, одягом, милом, іншими предметами широкого вжитку [3, с. 10]. В той же час влада вилучає у населення вироби з дорогоцінних металів, спустошує церкви і монастирі. Триває великий перерозподіл цінностей.

Декретом РНК РРФСР «Про заходи поліпшення житлових умов трудящих та про заходи боротьби із руйнуванням житла» навесні 1921 р. було констатовано критичний стан житлових будівель та катастрофічну нестачу міських помешкань [4, арк. 12]. На Поділлі, як у прикордонному регіоні, де була зосереджена велика маса військ, це становище загострювалось потребою надання житлової площі демобілізованим червоноармійцям. Вирішенням цих питань займалися відділи житлового господарства. Протягом 1920-х рр. перевагою при наданні житла у Вінниці користувалися робітники, члени профспілок та військовослужбовці [4, арк. 36].

Також передбачалася допомога на випадок пологів дружин робітників і службовців, що не мали самостійного заробітку [5, с. 112]. Спочатку – одноразова на речі догляду за новонародженими в розмірі місячної основної допомоги, передбаченої для тимчасової втрати працездатності, а потім – щомісячна впродовж 9 місяців у половинному розмірі допомоги при тимчасовій втраті останньої. Для утриманців робітників та службовців встановлювалися й соціальні гарантії у разі смерті годувальника. Пенсія для них мала надаватися в розмірі найменшої тарифної ставки даної місцевості на одну особу і на кожну іншу особу – у розмірі половинної відповідної ставки, але не більше двократної на всю родину. Допомога на випадок смерті годувальника передбачалася й у разі відсутності голови родини з нез'ясованої причини.

Положення від 10 грудня 1921 р. «Про соціальне забезпечення робітників і службовців на випадок тимчасової і постійної втрати працездатності і членів їх сімей на випадок смерті годувальника» передбачало шість видів державної допомоги для найманих працівників: при тимчасовій втраті працездатності, на випадок материнства або інвалідності, втрати членами родин годувальника, смерті (на поховання), а також медичну. Перший вид допомоги – на випадок тимчасової непрацездатності – передбачався на строк до 25 тижнів (6 місяців та 1 тижня) у розмірі повного заробітку. Тобто порівняно із січнем 1921 р. термін допомоги подовжувався в 1,5 рази, але розмір її залишався незмінним [5, с. 113].

Зважаючи на обмеженість житлофонду, було встановлено нормоване житлове забезпечення городян. Згідно з «Житловим кодексом УСРР» 1923 р., норма житлоплощі, якою мали забезпечуватися городяни, не могла перевищувати 13,65 кв. м на особу, не враховуючи допоміжних приміщень – ванних та туалетних кімнат, кухонь, коридорів і комор. Залежно від місцевих умов, міським та селищним радам дозволялося зменшувати площу до 9,1 кв. м на особу. Такі норми отримали назву «голодних» [5, с. 121]. Формально це правило не поширювалося на робітників і службовців, котрим дозволяли займати «надлишки» житлоплощі у розмірі до половини житлової норми – щоправда, виключно за умови, якщо вона не становила собою окрему кімнату.

У 1928 р. у зв'язку із загостренням житлової кризи розмір «надлишків» для категорії «трудящих» було обмежено наполовину – до 25% відповідної норми (в абсолютних цифрах їх гранична межа становила 9,1 кв. м). У дійсності пільги «для трудящих» виявилися нездійсненими. Для більшості робітників недосяжною мрією залишалися навіть мізерні норми житлоплощі. За переписом 1926 р., вони були забезпечені житлом гірше, ніж інші категорії населення, – лише на третину від встановленої норми, тобто на кожного робітника припадало у середньому по 4,9 кв. м житлової площі [5, с. 122].

Продовжується практика створення комунальних квартир, виселення підприємців, купців, старої інтелігенції, заможних міщан, представників тих соціальних верств населення, що вважалися ворожими існуючій владі. Президія Вінницької міської ради вирішує здійснювати подальшу пролетаризацію правлінь житлових кооперативів, а також, зважаючи на житлову кризу, провести кампанію з ущільнення та виселення нетрудового населення. Наступ на «соціально ворожі» групи триває у різних напрямках. Так, у звіті Вінницької міськради у 1928 р. було

відзначено, що кількість приватних торгових підприємств зменшилася до 505. За недотримання цін притягнуто до карної відповідальності 10 приватних підприємців [4, арк. 21].

Заходи уряду для відбудови промисловості, її концентрації, реорганізації управління нею та переведення державної промисловості на госпрозрахунок вилилися у серію оргнаборів робітників на біржах праці та безпосередньо на підприємствах. В першу чергу враховувалися спеціальність, кваліфікація робітника, наявність трудового стажу роботи. Тут ставали у пригоді колишні робітники, що поверталися із сіл, збільшуючи населення міст.

Характерною ознакою того часу була наявність і зростання групи населення міста, яку в народі називали «непманами» [2, арк. 35]. У звітах міського перепису вони зазначаються як хазяї, класифікуючись при цьому на хазяїв-одиначок, тих, що працюють з членами своєї сім'ї чи найманими робітниками, тощо. У початковий період НЕПу таких людей у Вінниці офіційно було 688 чол. [6, арк. 12].

Цікавим є і те, що, поряд із певною свободою торгівлі та підприємництва, НЕП реанімував до життя таку групу населення міста, як прислуга. Представників цієї професії у Вінниці нараховувалось 799 чол., з яких 185 вважались особистою прислугою [7, арк. 204].

Однією з найбільш значущих у модернізації країни була роль інтелігенції. У 1920-ті рр. влада пильно стежила за настроями інтелігенції і робила все, щоб формувати їх у потрібному для «комуністичного будівництва» руслі [8, с. 110]. Варто наголосити на недовірливому ставленні інтелігенції до більшовицької влади у перші роки її існування. Більшовики відповідали тим же. Проте ціла низка чинників змушувала більшовиків іти на співпрацю у 1920-х рр. Зокрема, вчительство допомагало більшовикам завойовувати довіру селянства. На відміну від міст, де спостерігалась велика скупченість населення та існувало чимало засобів для успішної агітації і пропаганди, становище на селі не було сприятливим для комуністичного впливу. У більшовицького керівництва не вистачало ні фінансових, ні кадрових можливостей для проведення тут такого роду кампаній. На селі всі знали одне одного, і агітація з боку незнайомих людей чи малоавторитетних селян-бідняків не могла бути дієвою. Лише до думки знайомої, поважної і освіченої людини селяни могли прислухатися. Вчителі в цих умовах були тією силою, що могла стати (і стала) своєрідним агентом впливу нової влади.

Та з приходом радянської влади межа між селянином, робітником та інтелігентом ставала все більш розмитою, адже в селах школам виділяли землю, яку вчителі змушені були обробляти власними силами за рахунок годин, відведених для навчання, чи у особистий вільний час, часто доглядали за худобою.

Таким чином, політика НЕПу вплинула на збільшення населення Поділля, особливо робітничого класу. Зміни соціального складу населення відповідали загальним тенденціям політики держави щодо українців. Крім того, відбудова промисловості та відновлення товарно-виробничих відносин сприяли ще більшому розшаруванню суспільства, появі нових та зникненню старих категорій. На тлі цих процесів у соціальній структурі населення зростає чисельність службовців та робітників – як результат політики влади, що таким чином намагалась збільшити соціальну базу підтримки свого режиму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Трухманова С.Л. Вплив зайнятості міського населення Поділля на тип кожного міста 20-х – початку 30-х рр. XX ст. / С.Л. Трухманова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Вип. III. Серія : Історія : Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2001. – С. 75–82.
2. Держархів Вінницької області. – Ф.П. 1. – Оп. 1-а. – Спр. 23. – Арк. 54 / Протокол засіданий VIII Подольської губернської партійної конференції.
3. Гринь Д.С. Соціально-демографічні процеси в містах України 1920-1930-ті рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук. : спец. 07.00.01 «Історія України» / Дмитро Костянтинівич Гринь. – К., 2000. – 18 с.
4. Держархів Вінницької області. – Ф.Р. 151. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 36 / Отчет Исполнительного комитета Винницкого городского Совета народных депутатов об политическом и экономическом состоянии города.
5. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.) : Колективна монографія / Відп. ред. С.В. Кульчицький : В 2 ч. – Ч. 2. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – 382 с.
6. Держархів Вінницької області. – Ф.П. 1. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 12 / Отчет ревизионной комиссии Подольского губернского комитета КП(б)У об отношении населения края к НЭПу.

7. Держархів Вінницької області. – Ф.П. 29. – Оп. 1. – Спр. 293. – Арк. 204 / Отчет Винницкого окружного комитета КП(б)У об материальном состоянии населения города.
8. Єфіменко Г.В. Громадська робота як чинник повсякденного життя вчителя / Г. Єфіменко // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки : Міжвід. зб. наук. пр. Вип. 15 / Відп. ред. С.В. Кульчицький. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 108–131.

Сидоренко А.О. ИЗМЕНЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ ПОДОЛЬЯ ПОД ВЛИЯНИЕМ ФОРМИРОВАНИЯ СОВЕТСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ГОДЫ НЭПа

В статье исследуется вопрос изменения социальной структуры населения Подолья под влиянием формирования советской идентичности в годы НЭПа (192–1928 гг.), а именно увеличение рабочего класса как социальной базы поддержки своего режима.

Ключевые слова: Подолье, НЭП, большевики, советская власть, рабочие, льготы, «нэпманы».

Sydorenko A.O. CHANGES IN THE SOCIAL STRUCTURE OF THE POPULATION OF PODILLIA UNDER THE INFLUENCE OF THE FORMATION OF SOVIET IDENTITY DURING THE NEP PERIOD

The article examines the issue of changing the social structure of the population of Podillia under the influence of the formation of the Soviet identity during the NEP period (1921–1928), namely an increase in the working-class as the social base for supporting its regime.

Keywords: Podillia, NEP, the Bolsheviks, Soviet authorities, workers, facilities, «Nepmen».

УДК 94 (477. 43/43)

О.О. Стадник

ГОЛОД 1920-х РОКІВ НА ПОДІЛЛІ І ПРОДПОДАТОК

У статті розкривається проблема впровадження продовольчого податку в період голоду на Поділлі 1921–1922 рр. та 1924 р., коли необмежене примусове вилучення хліба більшовицьке керівництво замінило податковими заходами. Досліджується питання обсягів податкових платежів селянства Поділля, методи оподаткування селян, робиться наголос на недосконало-сті податкової системи.

Ключові слова: Поділля, НЕП, продподаток, селянство, голод.

У загальному контексті історії України ХХ ст. однією з важливих є проблема радянської податкової політики в українському селі у період НЕПу. Неабиякого значення набула ця тема на сучасному етапі реформування аграрного сектора економіки України, адже стягнення податків та скорочення витрат – це шлях до покращення економічного становища будь-якої країни. Ринкові відносини, допуск капіталу, його нагромадження ведуть до розвитку виробничих сил держави і передбачають створення такої податкової системи, яка була б регулятором нерівномірного розподілу матеріальних благ. Тому здобутки та прорахунки непівської податкової реформи потребують поглибленого вивчення. Особливої уваги заслуговують ті несприятливі обставини, у яких доводилося впроваджувати нове оподаткування, зокрема голод, що охопив територію України на початку 1920-х рр.

У вітчизняній історіографії голод початку 20-х рр. ХХ ст. не був забороненою темою. Разом з тим, об'єктивному висвітленню даного питання перешкоджали заангажованість та догматизм. Це простежується у працях Г. Мар'яхіна, М. Ігошиної, М. Соколова, присвячених податковій політиці радянської влади в умовах НЕПу [1]. Дещо під іншим кутом зору розглядають продовольчу політику в Україні Б. Хорошун та В. Адамський, які наголошують на відмінностях українського декрету «про продподаток» від російського і зазначають, що «стягнення продподатку, як і продрозверстки, здійснювалося адміністративно-репресивними методами» [2]. Про такі методи стягнення податків під час голоду 1921–1923 рр. говорять і зарубіжні історики, зокрема Р. Конквест та В. Дмитренко [3]. Заходи радянської влади в умовах голоду початку 1920-х рр. на Поділлі досліджував І. Шульга [4]. Однак проблема оподаткування подільського селянства в умовах лиха не мала достатнього розкриття.

Впровадження нової економічної політики означало насамперед відновлення податків. Більшовики добре розуміли, що це єдиний шлях до зменшення паперових емісій, покращення